

# ΟΙ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΑΚΟΙ ΘΡΗΝΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΙ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Τὰ δημοτικά μας τραγούδια εἰς παλαιότερους χρόνους ὑπέστησαν διαφοροὺς φθορὰς καὶ ἀλλοιώσεις ἀπὸ τὴν διορθωτικὴν τάσιν συλλογῶν καὶ ἐκδοτῶν.

Τὸ κακὸν αὐτὸ ὑπῆρξε πολὺ μεγαλύτερον προπάντων εἰς τραγούδια ἰδιαζούσης ἐθνικῆς σημασίας. Συμβαίνει μάλιστα μορφῶν τοιούτων τραγουδιῶν ἐφθαρμένοι διὰ μεταβολῶν, συμφυρμῶν ἢ προσθηκῶν νὰ ἔχουν τύχει εἰσοδοχῆς καὶ διαδόσεως παρὰ τῷ λαῷ. Παράδειγμα τὸ τραγούδι τῆς Ἁγιά Σοφιάς, τὸ ὁποῖον, ὡς ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης ἀπέδειξε<sup>1)</sup>, πολλαχῶς ἐφθάρη δι' ἀλλοιώσεων καὶ προσθηκῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Σπυριδῶνος Ζαμπελίου· ἐπειδὴ δὲ πλειστάκις ἐξεδόθη, ὑφ' ἣν μορφήν ἐξέδωκεν αὐτὸ ὁ Ζαμπέλιος, τὸ ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας ἄσμα τοῦτο φέρεται τώρα εἰς τὰ στόματα τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων ὑπὸ τύπον οὐχὶ κατὰ πάντα σύμφωνον πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν τεχνικὴν τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πολλαὶ τῶν παραποιήσεων τοῦ Ζαμπελίου ἔγιναν ἀποδεκταὶ ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. Πολίτου εἰς τὰς «Ἐκλογάς» του καὶ ἐξ αὐτῶν εἰσηλθόν εἰς τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν Ἑλληνοπαίδων. Εὐρέως διαδεδομένον παρὰ τῷ λαῷ εἶναι ἐπίσης τὸ τραγούδι, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει εἰς στίχους τὴν γνωστὴν παράδοσιν διὰ τὰ ψάδια ποῦ «πετάχτηκαν ἀπὸ τὸ τηγάνι» καὶ ἔκαμαν τὸν ἄνθρωπον, ποῦ δὲν ἐπίστευε τὸ πάροισμο τῆς Πόλης, νὰ τὸ πιστεύῃ. Αὐτὸ ὅμως εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν κατασκευάσμα τοῦ Ζαμπελίου<sup>2)</sup>.

Τὴν ἰδίαν τύχην εἶχον, ὡς φαίνεται, καὶ οἱ ἐξαίρετοι τραπεζουντιακοὶ θρηνοὶ ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ αὐτῶν θὰ εἶναι κατωτέρω ὁ λόγος.

Καθ' ὃν χρόνον ἡ Κωνσταντινούπολις ἔπιπεν ὑπὸ τὰ πλήγματα τοῦ Μωάμεθ Β', ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ἐξηκολούθει νὰ ζῆ ἀδούλωτος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον Ἑλληνος αὐτοκράτορος, τοῦ Δαυὶδ Κομνηνοῦ. Ὁ χεῖμαρρος ὁ ἀσιατικὸς δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐκχειλίσει ἕως τὰ τεῖχη τῆς Τραπεζοῦντος καὶ μέσα εἰς

<sup>1)</sup> Γιάννης Ἀποστολάκης, Τὸ τραγούδι τῆς Ἁγιά Σοφιάς. Θεσσαλονίκη 1939.

<sup>2)</sup> Γιάννης Ἀποστολάκης, ἔνθ' ἄν. σ. 13 κέ.

τὴν ἀκρόπολιν καὶ τὰ ὀχυρά της τείχη οἱ Ἕλληνες ἀκροῦται ἐσυνέχισον ἐλεύθεροι καὶ ἀνεξάρτητοι τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ Πόντου.

Ἄν καὶ μακρὰν, τόσον μακρὰν ἀπὸ τὴν πολιορκουμένην Πόλιν, οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζοῦντος ζοῦν τὸ δρᾶμα τῶν ἀγερώχων ὑπερασπιστῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τῆς Ρωμανίας. Τὸ πικρὸν ἄγγελμα φθάνει καὶ ἐκεῖ μὲ τὸ πουλὶ πού ἔρχεται καὶ «κονεύει» στὸ κάστρο τοῦ Ἡλίου ἢ (κατὰ τινα παραλλαγήν) «᾽ς σῆ κὺρ Δαβῆς τὸν οἶκον». Δὲν ὀμιλεῖ, ὅπως συνήθως εἰς τὰ τραγούδια μας, τὸ πουλὶ μὲ «ἀνθρώπινη φωνή»: εἶναι τὸ ἴδιο πληγωμένο καὶ στὴ φερούγα του βασιτῆ χαρὶ γραμμένο. Ἐνα παιδὶ τὸ διαβάζει καὶ μὲ τὸ διάβασμά του ξεσπᾷ τὸ μοιρολόγι, ἓνα μοιρολόγι διὰ τοὺς ζωντανούς, ὄχι τοὺς πεθαμένους! Ἄλλ' ὅπως εἰς τὸν πανελλήνιον θρήνον, ἔτσι καὶ εἰς τὸν τραπεζουντιακόν, ὁ δημοτικὸς ποιητὴς ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν ἐγκαρτέρησιν εἰς τὰ δεινὰ καὶ ἐκφράζει εὐθύς τὴν πίστιν του εἰς τὰ πεπρωμένα τοῦ ἔθνους: ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία πάλιν μέλλει ν' ἀνθήσῃ καὶ νὰ ξαναδώσῃ καρπούς.

Τὴν ἐλπίδα διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐκφράζει καὶ τὸ δεύτερον ἐκ τῶν ποντιακῶν ᾄσμάτων, τὰ ὁποῖα κατωτέρω παραθέτω, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ἡ ἄλωσις τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποδίδεται εἰς προδοσίαν ἀπίστου στρατηγοῦ, τοῦ Γενοάτου Ἰωάννου Ἰουστινιάνη. Διότι εἶναι καὶ τοῦτο χαρακτηριστικὸν διὰ τὰ ποντιακὰ ᾄσματα, ὅτι διετήρησαν τὴν μνήμην ὄχι μόνον τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Δαυὶδ Κομνηνοῦ καὶ τοῦ Ἰουστινιάνη, ὡς καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Γαβρᾶ, τοῦ Βάρδα, τοῦ Ἰω. Τσιμισκῆ καὶ ἄλλων παλαιότερων βυζαντινῶν ἡρώων.

Κατὰ ταῦτα δύο εἶναι κυρίως οἱ τύποι τοῦ τραπεζουντιακοῦ θρήνου ἐπὶ τῇ ἄλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖοι παραδίδονται καλῶς εἰς τὰ κατωτέρω ᾄσματα.

## Α'

Ἐναν πουλὶν, καλὸν πουλὶν, ἐβγαίν' ἀπὸ τὴν Πόλιν,  
οὐδὲ ᾽ς σ' ἀμπέλια ᾽κόνεψεν, οὐδὲ ᾽ς σὰ περιβόλια·  
ἐπῆγεν καὶ ν' ἐκόνεψεν καὶ ᾽ς σοῦ Ἡλί' τὸν κάστρον·  
ἐσεῖξεν τ' ἓναν τὸ φτερόν, ᾽ς σὸ αἶμαν βουτεμένον,  
Ἐ  
ἐσεῖξεν τ' ἄλλο τὸ φτερόν, χαρτὶν ἔχει γραμμένον.  
(Ἄτὸ κανεὶς ᾽κ' ἐνέγνωσεν, οὐδ' ὁ μητροπολίτης·  
ἓναν παιδὶν, καλὸν παιδὶν, ἔρχεται κι ἀναγνώθει.)  
Σεῖτ' ἀναγνώθ', σεῖτ' κλαιγεί, σεῖτ' κρούει τὴν καρδίαν.  
«Ἄλλ' ἐμᾶς καὶ βίαι ἐμᾶς, ᾽πύρθεν ἢ Ρωμανία!»

- 10 *Μοιρολογούν τὰ ἐγκλησιὰς, κλαῖνγε τὰ μοναστήρια,  
κι αἶ Γιάννες ὁ Χρυδόστομον κλαίει, δερονοκοπᾶται.*  
— *Μὴ κλαίς, μὴ κλαίς, αἶ Γιάννε μου, καὶ δερονοκοπισκᾶσαι.*  
— *Ἡ Ρωμανία ἔπερασεν, ἡ Ρωμανία ἔπαρθεν!*  
— *Ἡ Ρωμανία κι ἂν ἔπερασεν, ἀνθεῖ καὶ φέρεει κι ἄλλο.*

Τραπεζοῦς, Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ Φυγάδες. Ἐν Ἀθή-  
ναις 1870, σ. 51 = Λαογραφία Θ' (1926) σ. 236 ἀρ. 8.

Στ. 2. Ἦσ σὰ, Ἦσ σοῦ = Ἦσ τὰ, Ἦσ τοῦ. Οὔτε στ' ἀμπέλια ἐκάθησεν οὔτε στὰ περιβόλια.  
Στ. 3. *Κάστρον* τοῦ Ἡλίου, ὀνομαζόμενον οὕτω «διὰ τὸ ὑψηλὸν καὶ ἀπόκρημνον», ἀναφέρεται  
καὶ εἰς ἄλλο ποντιακὸν ἕσμα: «τοῦ Ἡλ' τὸν κάστρον» (Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες σ. 45),  
ἀλλαχοῦ δὲ «τοῦ Ἡλίου τὰ παρχάρια» (Σάββα Ἰωαννίδου, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦν-  
τος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870 σ. 286 ἀρ. 18 στ. 13, ἀρ. 19 στ. 13). Στ. 4. Ἐτίναξε τὴ μιὰ  
του φτερούγα, στὸ αἷμα εἶναι βουτηγμένη. Στ. 6-7. Μετὰ τὸν στ. 5 ὑπάρχει χάσμα, τὸ ὁποῖον  
ἐπληρώσαμεν ἐκ τῆς παραλλαγῆς τοῦ ἕσματος παρὰ Σάββα Ἰωαννίδου, ἔνθ' ἀν. σ. 292 ἀρ. 25,  
στ. 13-14. Στ. 6. Αὐτὸ κανεῖς δὲν ἀνέγνωσε. Στ. 8. Ἐνῶ ἀναγιώσκει, ταυτοχρόνως κλαίει  
καὶ σπαράσσει τὴν καρδίαν. Στ. 9. Ἀλὶ σ' ἐμᾶς καὶ βαί σ' ἐμᾶς, πάρθηκεν ἡ ἑλληνικὴ αὐτο-  
κρατορία. Στ. 10. *Τὰ ἐγκλησιὰς* = αἱ ἐκκλησίαι. Στ. 11. *Δερονοκοπᾶται* = δέρεται καὶ κτυπιέ-  
ται. Στ. 14. ἀνθεῖ καὶ φέρεει ἄλλη, δηλ. πάλιν μέλλει ν' ἀνθήσῃ καὶ νὰ ξαναδώσῃ καρπούς.

Εἰς παραλλαγὴν τοῦ ἕσματος δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Ἰω. Κιουρτσίδου ἐν Ἡμερολ. Δυτ.  
Μακεδονίας, Δ' 1935 σ. 128, οἱ τελευταῖοι πέντε στίχοι ἔχουν οὕτω:

- 10 *Ὅλ' ἔπαιρναν ὑπομονήν, ἐπαῖρναν παρ' ἡγορίαν,  
Ἀγιάννες κι Ἀεθόδωρον κι Ἀγιά Σοφιά σ' σὴν Πόλιν  
παρηγοσίαν κ' εἶχανε οὐδὲ παρηγορίαν.*  
— *Ἀγιάννε, ἔπαρ' ὑπομονήν, ἔπαρ' καὶ παρ' ἡγορίαν*  
*οἱ Ἕλληνες γεροῦν κι ἀνθοῦν καὶ φέρουσιν πάλιν ἄλλα.*

(Γεροῦν κι ἀνθοῦν = γεροῦν, γηράσκουν, ἀλλὰ ξαναθοῦν καὶ παράγουσιν πάλιν ἄλλα).

## B'

- Τὴν Πόλιν ὄνταν ὠρίζεν ὁ Ἕλληνας Κωσταντῖνον,  
εἶχε πορτιάρους δίκλωπους, ἀφέντους φοβετιδιάρους,  
εἶχεν ἀφέντην σερσασκέρ' τὸν μέγαν Ἰωάννην.*  
*Ἐκεῖνος εἶχε σύνοδον Ρωμαίους δωδεκάραν,  
Ἐκεῖνος εἶχε μεκχεμὲν Ρωμαίους ἀφεντιάδες.*  
*Ἐκεῖν' κ' ἐκρίν' ναν δίκαια, ἐδῶκαν τὰ κλειδιά.*  
*Ἐκλείδωσαν τὰ ἐγκλησιὰς καὶ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν.*  
*Ἀπ' οὐρανοῦ κλειδὸν ἔρθεν Ἦσ σ' Ἀγίαν Σοφίαν τὴν πόρταν.*  
*Χρόνους ἔρθαν κ' ἐπέρασαν, καιροὶ ἔρθαν κ' ἐδέβαν,*  
10 *Ἦσ πάλιν τὸ κλειδὸν ἀδες κ' ἐπέμ' νεν κλειδωμένον.*

Θέλ' ἀπ' οὐρανοῦ μάστοραν κι ἀπὸ τὴν γῆν ἀργάτεν.

Τραπεζοῦς. ΛΑ, "Υλη Πολίτου 146. Σάββα Ἰωαννίδου, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870 σ. 293 = Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαί. Ἐπίμ. Β' ἀρ. 5, Β'

Στ. 1. "Ελλην, "Ελλενοι. Τὸ ἐθνικὸν τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐξηφανίσθη σχεδὸν καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα, ἀναζῆ σχεδὸν εἰς ὅλα τὰ ἐπικά τραγούδια τοῦ Πόντου. "Ο,τι σπουδαῖον καὶ ἀξιόλογον ὑπάρχει (κἄστρο, κοντάρι, παλληκᾶρι) εἶναι ἑλληνικόν. Οὕτω ἡ λέξις ἀπέβη δηλωτικὴ ἀνδρείας καὶ ἰσχύος. "Ελλην = ἀνδρεῖος καὶ ἰσχυρός. "Ελλενοι = ἀνδρειωμένοι. Βλ. Ἄρχ. Πόντου 1 (1928) 49. Στ. 2. Εἶχε φύλακας τῶν πυλῶν τοῦ τείχους προδότας, ἀρχηγούς δειλούς. Βλ. σχετικῶς Ἀνθ. Παπαδόπουλον, Ἄρχ. Πόντου 18 (1953) 96. Στ. 3. Εἶχεν ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ τὸν μέγαν Ἰωάννην ἤτοι τὸν Γενοάτην Ἰωάννην Ἰουστινιάνην. Στ. 4. Δωδεκάραν, τὴν θρυλικὴν δωδεκάδα, τὸ δωδεκαμελὲς συμβούλιον τῶν βασιλέων, κατὰ τὰ παραμύθια καὶ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα. Στ. 5. Μεχμεμέν = κριτάς. Στ. 6. Ἐκεῖνοι δὲν ἔκριναν δίκαια, παρέδωκαν τὰ κλειδιά. Στ. 9. Χρόνοι ἦρθαν καὶ πέρασαν, καιροὶ ἦρθαν καὶ διάβησαν (παρῆλθον). Στ. 10. Ἐλησμονήθη τὸ κλειδί της καὶ ἀπέμεινε κλειδωμένη (ἡ Ἁγία Σοφία). Στ. 11. «Διὰ τὴν ἀνοιχθῆν χρειάζεται τεχνίτης ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ ἐργάτης ἀπὸ τὴν γῆν (Διὰ τῆς θείας βοήθειας καὶ τῆς ἐνεργείας ἡρωος θ' ἀποδοθῆ ἡ Ἁγία Σοφία εἰς τοὺς πρώτους κυρίου αὐτῆς)» (Ν. Γ. Πολίτης).

Τὰ ᾄσματα αὐτὰ φέρονται καὶ ἐν συνεκφορᾷ εἰς παραλλαγὴν τοῦ θρήνου, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Κ. Σ. Ξανθοπούλου ἐν Φιλολογικῷ συνεκδήμῳ (Ἀθῆναι) ἔτ. Α' φυλλάδ. ΙΓ', 20 Αὐγούστου 1849 σ. 401 καὶ ἐκεῖθεν περιελήφθη εἰς τὰς συλλογὰς *M. de Marcellus*, Chants du peuple en Grèce, t. I Paris 1851 σ. 94-97 καὶ *A. Passow*, Pop. Carm. Graec. 1860 ἀρ. 198. Παραλλαγὴ τῆς μορφῆς αὐτῆς τοῦ ᾄσματος, ἀξιόλογος καὶ διὰ τὴν μνειάν τοῦ ὀνόματος τοῦ Δαυὶδ Κομνηνοῦ, ὑπάρχει εἰς τὴν ἀνέκδοτον συλλογὴν ποντιακῶν ᾄσμάτων τοῦ Ἰω. Βαλαβάνη, τὴν ἀποκειμένην ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ (ΛΑ ἀρ. 31 σ. 96-97 καὶ "Υλη Πολίτου ἀρ. 150). Ταύτην δημοσιεύω κατωτέρω ὡς παρέχουσιν κείμενον ὀρθότερον τῆς παρὰ Ξανθοπούλῳ καὶ Passow παραλλαγῆς, ἡ ὁποία πλὴν τῶν πολλῶν σφαλμάτων συμφύρεται ἐν τέλει καὶ πρὸς ᾄσμα ἔρωτικόν.

Ἄκουσον ὁ Κωνσταντῖνον ὁ καλόν, ὁ ζάρπλι Κωνσταντῖνον,  
τὴν Πόλιν ὄνταν ὤριζεν ὁ μέγαν Κωνσταντῖνον,  
εἶχεν κριτάδους δίκλωπους κι ἀφέντους φοβιστάδους,  
εἶχεν σκλάβον τὸν Μάραντον κ' ἐδῶκεν τ' ἀνοιγάριν.

5 Ἐναν πουλίν, καλὸν πουλίν, ἐβγαίν' ἀπὸ τὴν Πόλιν  
μουδὲ 'ς σ' ἀμπέλια 'κόνεψεν, μουδὲ σὲ περιβόλιν,  
ἐπῆγεν καὶ ν ἐκόνεψεν 'ς σῆ κὺρ Λαβῆς τὸν οἶκον.  
Ἐσειξεν τ' ἔναν τὸ φτερόν, 'ς σὸ γαῖμαν βαφτισμένον,

- ἔσειξεν τ' ἄλλο τὸ φτερόν, χαρτὴν καταγραμμέρον.  
 10 Μουδὲ ποπᾶς δεβάζει ἀτο, μουδὲ μητροπολίτες . . .  
 <Χέρας υἱὸς Γιαννίκας ἔν', ἀτὸς ἀτ' ἀναγνώθει>.  
 Σεῖτ' ἀναγνώθει, σεῖτ' κλαίει, σεῖτ' τὴν κάρδᾶν κρούει·  
 «Ἄιλὶ ἐμᾶς καὶ βάι ἐμᾶς, πάρθεν ἡ Ῥωμανία!  
 Ἄτώρα πάρθεν τὸ σκαμνίν, κ' ἔλλᾶεν ἀφεντία!»  
 15 Μοιρολογοῦν τὰ ἐγκλησιᾶς, κλαῖγγε τὰ μοναστήρᾶ,  
 κι Ἀγιάννες ὁ Χρυσόστομον παρακαλεῖ καὶ λέει:  
 «Χριστέ μ', γὰ δις τὴν δύναμιν ῥωμαίικα παλληκάρᾶ!

Στ. 1 *ζάρπλι* ἢ *ζάρπι*, λ. τουρκ. δηλοῦσα ἐδῶ τὸν ἀνδρεῖον καὶ δυνατὸν, τὸν ἀτρόμητον. Περὶ τῆς προελεύσεως τῆς λ. βλ. Ἄνθ. Παπαδόπουλον, Ἀρχ. Πόντου 17 (1952) 226. Πρβλ. Φ. Κουκουλέν, Λαογραφία, 6 (1917) 219 σημ. 1. Στ. 4. Ἄνοιγάριν = κλειδί. Στ. 7. Στουῦ κύρ Δαυὶδ τὸν οἶκον. Στ. 9. *Καταγραμμέρον* κατὰ διόρθωσιν Ἰω. Βαλαβάνη ἀντὶ *καταβραχυμένον* ἴσως γραπτέον *κραιεῖ γραμμέρον*, ὡς παρ' Ἰωαννίδη, ἐνθ' ἀν. σ. 292, στ. 12. Στ. 11. Παρὰ Ἰω. Βαλαβάνη ὑπάρχει χάσμα, τὸ ὁποῖον ἐπληρώσαμεν διὰ τοῦ παρὰ Ξανθοπούλω, ἐνθ' ἀν. στίχου: Ὁ Γιαννίκας, ὁ υἱὸς τῆς χήρας, αὐτὸς τὸ ἀναγινώσκει. Στ. 14. *Τὸ σκαμνίν*, (ἢ τὸ *βασιλοσκάμν'*) = ὁ βασιλικὸς θρόνος. Στ. 17. Χριστέ μου, δῶσε τὴν δύναμιν στὰ ρωμαίικα παλληκάρια.

Εὐθρῶς διαδεδομένη παρὰ τοῖς Ποντίοις εἶναι ἐτέρα παραλλαγή τοῦ πρώτου ἔξματος, ἐπηυξημένη καὶ διὰ περιγραφῆς τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Εἶναι ἐκδεδομένη εἰς δύο ἐκ τῶν παλαιότερων συλλογῶν ποντιακῶν ἔξματων, τὴν τοῦ *Περ. Τριανταφυλλίδου*, Οἱ φυγάδες σ. 169-170 καὶ τὴν τοῦ *Σάββα Ἰωαννίδου*, Ἱστορία . . . Τραπεζοῦντος σ. 292-294, ὡς καὶ εἰς τὴν τοῦ *Παντελεήμ. Η. Μελανοφρύδου*, Ἡ ἐν Πόντῳ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐν Βατούμ, 1910 σ. 52. Ἡ αὕτη παραλλαγή εὐρίσκεται καὶ εἰς τὴν ἀνέκδοτον συλλογὴν Ἰω. Βαλαβάνη (ΛΑ 31 σ. 90-96 καὶ Ὑλη Πολίτου 132), ὁπόθεν ἐξέδωκεν αὐτὴν ἐν τῷ Ἐπιμέτρῳ Β', ἀρ. 5 τῶν «Ἐκλογῶν» ὁ Ν. Γ. Πολίτης ὡς τὸν πληρέστερον τύπον τοῦ τραπεζουντιακοῦ θρήνου. Χάριν ἀκριβείας παραθέτω τὸ κείμενον ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἰω. Βαλαβάνη (Ὑλη Πολ. 132), παρέχων ἐν τῷ ὑπομνήματι τὰς διαφόρους γραφὰς τῶν παρὰ Τριανταφυλλίδη, Ἰωαννίδη καὶ Μελανοφρύδῃ παραλλαγῶν, μολονότι ὁ τελευταῖος οὗτος, ὡς φαίνεται, ἀντέγραψε τὸ κείμενον τῆς συλλογῆς Σ. Ἰωαννίδου καὶ μόνον λέξεις τινὰς καὶ τύπους μετέβαλε <sup>1)</sup>.

<sup>1)</sup> «Ἀποκατάστασιν» τῆς ὀρθῆς μορφῆς τοῦ ἔξματος ἐπιχειρεῖ ὁ Παῦλος Ἰωακείμιδης εἰς τὰ Ποντιακὰ Φύλλα ἔτ. Α' τευχ. 4-5, Ἰουν.-Ἰουλίου 1936, ἀλλ' οἱ παρατηρήσεις αὐτοῦ περιορίζονται κυρίως εἰς τοὺς παρὰ Σάββα Ἰωαννίδη συμφορμούς. Τὴν παραλλαγὴν αὐτὴν ἔχει ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Ἄνθ. Παπαδόπουλος ἀναλύων τὸν ποντιακὸν θρήνον ἐν Ἀρχεῖῳ Πόντου Α' (1928) σελ. 27-32. Βλ. τὸ κείμενον καὶ ἐν Ἀρχεῖῳ Πόντου τ. 13 (1948) σ. 63-64, ὅπου (σ. 64-65 ἀρ. 3 καὶ 4) καὶ παραλλαγὰι τοῦ ἔξματος ἐκ Χαλδίας.

Τὴν Πόλιν ὄντες ὠρίζεν ὁ Ἕλλην Κωνσταντῖνον,  
 μὲ δεκαπέντε σήμαντρα, μὲ δεκοχτῶ καμπάνες,  
 μὲ διάκους, μὲ ἀρχιερεῖς, τριπλάσιους ποπᾶδες,  
 ψαλιτάδες ὄνταν ἔψαλλαν, εὐχαριστεῖ ὁ Θεός μου.

- 5 Σεῖτ' ἔψαλλαν, σεῖτ' ὠρίζαν τὴν Πόλ', τὴν Ρωμανίαν,  
 σημαίν' ἢ γῆ, σημαίν' ὁ Θεός, σημαίνουσι τὰ οὐράνια,  
 σημαίνει κ' ἢ Ἁγία Σοφία, τὸ μέγαν μοναστήριον.  
 Ὅσον ἔμπαν τοῦ ἡλίου μου ὅστεκεν ὁ πατριάρχης,  
 ὅσον ἔβγαν τοῦ ἡλίου μου ὅστεκεν ὁ βασιλεὺς μου,  
 10 ὁ βασιλεὺς, ὁ βασιλεὺς, ὁ Ἕλλην Κωνσταντῖνον.  
 Ψάλλουσι τὸ ἅγιος ὁ Θεὸς καὶ τὴν Τιμιωτέραν.  
 Ἐρθεν πουλὶν κ' ἐκάθησεν ζ' σ' Ἁγί Σοφίᾳ τὴν πόρταν.  
 Τὸ ἕνα τὸ φτεροῦλ' ἂθε ζ' σὸ γαῖμαν ἕν' βαμμένον,  
 ζ' σὸ ἄλλο ζ' σὸ φτεροῦλ' ἂθε χαρτὴν βαστᾶ γραμμένον.  
 15 Ἄτὸ κανεῖς κ' ἐγένωσεν, κανεῖς κ' ἐξέρε' ντὸ λέγει,  
 μουνδὲ κ' ὁ πατριάρχης μου μὲ ὄλους τοὺς ποπᾶδες.  
 Ἐναν παιδὶν, καλὸν παιδὶν, ἔρχεται κ' ἀναγνώθει.  
 Σεῖτ' ἀναγνώθ', σεῖτ' ἔκλαιγεν, σεῖτ' ἂν αὐτοῦνος λέγει:

Τρ. = Π. Τριανταφυλλίδης Ἰω. = Σάβ. Ἰωαννίδης Μ. = Π. Μελανοφρύδης

1 ὄντας Τρ. Ἰω.: οὐτάς Μ Ἕλλην Κωνσταντῖνος Τρ.: Ἕλλην Κωνσταντῖνον Ἰω.: Ζαρπὶ Κωνσταντῖνον Μ 2 καμπάνες Τρ. Ἰω. 3 μὲ δ. μὲ ἀ. μὲ γάλλας, μὲ παπάδες Τρ.: μὲ δώδεκα Ἀρχιερεῖς, παπᾶδες τετρακόσιους Ἰω.: ποπᾶδες τ. Μ 4 λείπει Τρ.: διάκονους εἰκοστέσσερα, ψαλιτάδες ἑβδομήντα Ἰω.: διακόνους - ψαλιτάδες Μ 5 ὠρίζον Τρ.: ὠρίζεν Ἰω.: ὠρίζαν Μ 6 ὁ Θεός, σημαίν' καὶ Τρ.: λείπει Ἰω. Μ. 7 σημαίν' καὶ ἢ Τρ. μέγα Ἰω. Μ 8 στέκει ὁ βασιλεὺς Τρ. 9 στέκει ὁ Πατριάρχης Τρ. 8-9 ζευρὰ κάθετ' ὁ βασιλεὺς, δεκτὰ ὁ Πατριάρχης Ἰω. Μ. 10 ὁ Ἕλλην Κωνσταντῖνος Τρ. Μ. 11 ὁ Θεός Τρ. 12 κ' ἐκάθησεν τζ' ἁγία Τρ.: καὶ κόνεψεν σ' αἰῶς Ἰω. Μ. 13 φτεροῦλ' ἂθε Τρ. Μ: φτεροῦλ' ἂθε Ἰω. 14 τὸ ἄλλο τὸ Τρ.: σὸ ἄλλο τὸ Ἰω.: καὶ σ' ἄλλο Μ χαρτὴν κρατεῖ Ἰω. Μ. 15 κ' ἐγένωσεν — Τρ.: κ' ἐγένωσεν, οὐδ' ὁ Μητροπολίτης Ἰω. Μ 16 λείπει Τρ. Ἰω. Μ. 17 λείπει Τρ. 18 τὸ χειρόγραφον Βαλαβάνη ἔχει: οἶτιν αὐτοῦς νὰ λέγη. Ἡ διόρθωσις ὀφείλεται εἰς τὸν Ι. Τ. Παμπούκην: οἶτι ἀναγνώθ' οἶτι κλαίει καὶ δερνοκοπισκᾶται

Στ. 5. Ἐνῶ ἔψαλλαν, ἐν ὅσῳ ἦσαν κύριοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Στ. 8-9 πρὸς ἀνατολὰς ἔστεκεν ὁ πατριάρχης, πρὸς δυσμὰς ἔστεκεν ὁ βασιλεὺς. Στ. 11 τὴν Τιμιωτέραν (τῶν Χερουβεῖμ καὶ ἐνδοξοτέραν ἀσυγκρίτως τῶν Σεραφεῖμ) ἦτοι τὸ κατὰ τὴν λειτουργίαν ψαλλόμενον θεοτόκιον. Στ. 13. Ἡ μία ἢ φτερούγα του εἰς τὸ αἶμα εἶναι βαμμένη. Στ. 14 στὴν ἄλλη τὴ φτερούγα του βαστᾶ χαρτὴν γραμμένον. Στ. 15. Αὐτὸ κανεῖς δὲν ἀγένωσεν, κανεῖς δὲν ἵξευρει τί λέγει. Στ. 18. Ἐνῶ ἀναγνώσκει, ταυτοχρόνως

- 20 «Νῦν αὖτις ἐμᾶς, γὰρ βία ἐμᾶς, οἱ Τοῦρκῶν τὴν Πόλιν ἐπαῖραν,  
 (ἐπαῖραν τὸ βασιλοσκάμνῳ, ἐλλάγαν ἀφεντία)». *Μοιρολογοῦν τὰ ἐγκλησιαῖς «ἐλλάγαν ἀφεντία!» μοιρολογῶν κ' ἢ Ἁγία Σοφία, τὸ μέγαν μοναστήριον. Ὁ βασιλιᾶς, ὁ βασιλιῶς παρῳόριαν κ' ἐπαῖρουν. Ἐπαῖρουν τ' ἐλαφρὸν σπαθίν, τ' ἑλληνικὸν κοντάριον,*  
 25 *τοσοῖ Τούρκους κροῦγγεν ἕως σὸ σπαθίν, τοσοῖ Τούρκους ἕως σὸ κοντάριον. Τρακοδόους Τούρκους ἔκοφεν καὶ δεκατριεῖς παδᾶδες, τσακῶθεν τὸ σπαθίν αὐτου, κ' ἐδκίγαν τὸ κοντάριον. Ὅταν ἐκαλοτέρωσεν, ἀπέσ' ἕως τοσοῖ Τούρκῶν ἐπέμ' νεν, καὶ ὄταν ἐκαλοτέρωσεν καὶ μοναχὸς ἐπέμ' νεν.*  
 30 *Καὶ αὐτοῖν ἀτόναν ἔθαψαν ἕως σὸ χλοερὸν τιουδέκιν.*

Τρ.: ν' αὖτις ἐμᾶς σεῖτ' ἀναγνώθ' καὶ δευροκοπισκάται Ἰω.: σεῖτια δεβάζ', σεῖτ' ἀναγνώθ' καὶ δ. Μ. 19 καὶ βία Τρ. Ἰω. Μ. θὰ παῖρνε Τρ. Βαλαβάνης: ἐπῆραν Μ. 20 ἐπαῖραν τὸ βασιλοσκάμνῳ, ἀλλάγε ἀφεντία Ἰω.: ἐπῆραν τὸ β. ἐλλάγαν ἀφεντία Μ.: ἐλλείπει Τρ. Βαλ. 21 οἱ ἐγκλησιαῖς Τρ.: μ. τὰ ἐγκλησιαῖς, κλαίγνε τὰ μοναστήρια Ἰω. Μ. 22 μ. καὶ αὐτὰ Σοφία, κλαίει καὶ ὁ Θεολόγον Ἰω. Μ. 22 κ' πέρει Τρ. 23-24 Ὅλοι καὶ ἂν παρῳορέκουνταν, ὄλοι καὶ γαλενίζνε, | ἕως σ' αὐτὴ Ἰωάννην τὸν Θεολόγον γαλένιον κ' ἐπέμ' νεν. | Διάκος αὐτὸ παῖρνε τὸ σπαθίν, τ' ἑλληνικὸν κοντάριον Ἰω.: Ὅλοι καὶ ἂν π. ὄλοι καὶ ἂν γ. σὸν Ἀένεν τὸν Θ. γαλένιμαν κ' ἐ. Διάκος ἐπαῖρνε τὸ σ. τ' ἐλ. κοντάρι Μ. 24 ἐπῆρε Τρ. 25 τοὺς Τούρκους κρούει σὸ Τρ. Ἰω.: λείπει Μ. 26 δεκατριεῖς Ἰω. 27 σπαθίζειν αὐτ', τσακῶθεν τὸ κοντάρι αὐτ' Ἰω.: — τσακῶθεν τὸ κοντάριον αὐτ' Μ. 28 καὶ ὄντας τερεῖ Ἰωμόναχος — ἀπέμ' νεν Ἰω.: καὶ ὄντας τερεῖ Ἰω. ἀπέμ' νεν Τούρκῶν ἐπέμ' νεν Μ. 29 ὄταν Τρ. 29-30 λείπουν Ἰω. Μ. Ἀντὶ αὐτῶν Ἰω. Μ. προσθέτουν 16 στίχους, οὗς βλ. κατωτέρω ἐν σελ. 11.

Εἶναι προφανὴς εἰς τὸ κείμενον τοῦτο ἡ ἀπόπειρα τῆς συγχωνεύσεως τοῦ πανελληνίου τραγουδιοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας μετὰ τοῦ ποντιακοῦ θρήνου. Ἐν ἀρχῇ ὁ συνθέτης παρέλαβε τὸν πρῶτον στίχον ἐκ τοῦ δευτέρου ποντιακοῦ θρήνου, διὰ τοῦ ὁποίου προσδιορίζεται χρονικῶς τὸ γεγονός, καὶ εὐθὺς εἰσάγει στίχους τοῦ πανελληνίου ἔθους, ἀλλὰ μὲ ποίαν ἀνατροπὴν τῆς λογικῆς σειρᾶς στίχων καὶ ἐννοιῶν! Ἡ ὀρθὴ σειρά τούτων ἐν τῷ κειμένῳ θὰ ἦτο: στ. 6. 7. 2. 3. 4. 8. 9. 10. 11. Ὅθεν, ἂν θελήσωμεν, παραλείποντες τοὺς ἐκ τοῦ ποντιακοῦ θρήνου προερχομένους στί-

κλαίει καὶ λέγει εἰς αὐτούς. Στ. 19. Ἄλι σ' ἐμᾶς, βία σ' ἐμᾶς, οἱ Τοῦρκοι ἐπῆραν τὴν Πόλιν. Στ. 20. ἐπῆραν τὸν θρόνον τοῦ βασιλιᾶ, ἀλλάξεν ἡ ἐξουσία. Στ. 21. μοιρολογοῦν αἱ ἐκκλησιαῖς «ἀλλάξεν ἡ βασιλεία» (ἄλλος ἐγένεν αὐθέντης). Στ. 23. παρῳόριαν καὶ παῖρνε = δὲν ἐπαῖρνε παρῳοριαν (ἦτο ἀπαρῳορητος). Στ. 25 κροῦγγεν = κρούει. Στ. 27. τσακίστηκε τὸ σπαθί του καὶ σκίστηκε τὸ κοντάρι του. Στ. 28. Ὅταν ἐκοίταξε καλὰ (εἶδε πῶς) ἀπέμ' νεν μέσα εἰς τοὺς Τούρκους (ἵτι περιεκυκλώθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους). Στ. 29 καὶ ὄταν πάλιν ἐκοίταξε καλὰ (εἶδε πῶς) ἀπέμ' νεν μοναχός. Στ. 30. Καὶ αὐτοῖ (δηλ. οἱ Τοῦρκοι) τὸν ἔθαψαν εἰς τὸ χλοερὸν στρώμα.

χους 1 και 5, ν' ἀποκαταστήσωμεν τὸ κείμενον κατὰ τὴν ἐν τῷ πανελληνίῳ ἔσματι σειρὰν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παρὰ Σάββα Ἰωαννίδη παραλλαγῆς, ἣτις γλωσσικῶς πλησιάζει περισσότερον πρὸς αὐτὸ καὶ δὴ πρὸς τὴν καταγραφὴν Ulrich (Passow 195), θὰ ἔχωμεν τὸ ἑξῆς κείμενον:

⟨*Σημαίν' ἡ γῆ, σημαίν' ὁ Θεός, σημαίνουν τὰ οὐράνια*⟩

- (6) *σημαίνει κ' ἡ Ἁγία Σοφία, τὸ μέγα μοναστήριον,*  
 (2) *μὲ δεκαπέντε σήμαντρα, μὲ δεκοχτὼ καμπάνες,*  
 (3) *μὲ δώδεκα ἀρχιερεῖς, παπᾶδες τετρακόσιους,*  
 (4) *διακόνους εικοστέσσερα, ψαλτάδες ἑβδομήντα.*  
 (7) *Ζεβρὰ κάθει' ὁ βασιλιᾶς, δεξὰ ὁ πατριάρχης,*  
 (8) *ὁ βασιλιᾶς, ὁ βασιλιᾶς, ὁ Ἕλλην Κωνσταντῖνον,*  
 (9) *ψάλλον τὸ αἶος ὁ Θεὸς καὶ τὴν Τιμιωτέραν.*

Ἀκολουθῶς ὁ διασκευαστὴς φθάνων εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἡ φωνὴ μιᾶς ἀδυσωπῆτου μοίρας ἔρχεται ἐξ οὐρανοῦ, διὰ νὰ παραγγείλῃ τὴν διακοπὴν τῆς θείας λειτουργίας, ἐνεθυμήθη πάλιν τὸ ἐπιχώριον ἔσμα καὶ τὴν ἐξαγγελίαν τοῦ γεγονότος μὲ τὸ πουλί καὶ θέλων νὰ προσαρμόσῃ τὸν σχετικὸν αὐτοῦ στίχον εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ πανελληνίου ἔσματος τὸν τροποποιεῖ, ὥστε τὸ πληγωμένο πουλί ἔρχεται καὶ κονεῦει... ἔς τῆς ἁγίας Σοφίας τὴν πόρτα, ἐνῶ ἡ ὑπόθεσις συνεχίζεται ὡς εἰς τὸν τραπεζουντικὸν θρηνον. Οὕτως ὅμως ἡ σκηνὴ μετεβλήθη καὶ εἶδῃσις, τὴν ὁποίαν ἀρχικῶς τὸ πουλί μετέφερεν ἀπὸ τὴν ἀλωθεῖσαν Πόλιν μακράν, στοῦ Ἡλίου τὸ κάστρον ἢ στοῦ Δαυὶδ τὸν οἶκον, μεταδίδεται εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν! πληροφοροῦσα πατριάρχην καὶ βασιλέα, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπῆραν τὴν Πόλιν, ὅτι «ἄλλαξεν ἡ ἀφεντία».

Καὶ τώρα ἐπιχειρεῖται ἄλλη, μεγαλύτερα αὐτῆ, μεταβολὴ καὶ προσθήκη εἰς τὸ κείμενον τοῦ ποντιακοῦ τραγουδιοῦ. Μεταβληθείσης τῆς σκηνογραφίας, ἡ θλιψὶς ποὺ κατέχει ἀπαρηγόρητον τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον (ἢ τὸν Θεολόγον) ἀποδίδεται τώρα εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, τὸν ὁποῖον καὶ ἐξωθεῖ εἰς τὸν ἔσχατον, τὸν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα. Τὴν ὕλην διὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ θανάτου του ὁ πόντιος ποιητὴς ἀφύεται ἀπὸ τὴν παράδοσιν: ὁ βασιλεὺς εὐρεθεὶς μόνος ἐν μέσῳ τῶν πολεμίων ἔπεσε γενναίως μαχόμενος καὶ ἐξαγοράζων τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἀντὶ πολλῶν. Τὴν εἰκόνα δανείζεται ἀπὸ τοὺς ἄθλους καὶ τὰς ἀνδραγαθίας ἄλλων ἡρώων, τῶν ἀκριτῶν, ποὺ ἔχουν τὴν δύναμιν καὶ μόνοι ν' ἀντιτάσσονται κατὰ μυριάδων καὶ μόνον μὲ τὴν συντριβὴν τῶν ὄπλων τῶν ὑποκύπτουν. Πιθανὸν εἰς τοῦτο νὰ ἔχρησάμυσεν καὶ νεώτερον πρότυπον, τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἀθανασίου Διάκου, ὡς ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν συνθηκῶν, ὅφ' ἂς εὐρέθησαν οἱ δύο οὔτοι ἡρωες, μόνοι

ἀγωνιζόμενοι ἐν μέσῳ τῶν πολεμίῳν. Τὴν ὑπόθεσιν θὰ ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ πιθανωτέραν ἢ παρὰ Σάββρα Ἰωαννίδῃ παραλλαγή τοῦ τραπεζουντιακοῦ θρήνου, ἀλλ' ἐν αὐτῇ ὁ ἠρωϊκῶς μαχόμενος καὶ πίπτων δὲν εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἀλλ' εἷς διάκονος, ὁ «διάκος» τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου! Ἰδοὺ τὸ σχετικὸν κείμενον:

- Μοιρολογοῦν τὰ ἐγκλησιῆς, κλαῖγνε τὰ μοναστήρια,  
μοιρολογᾷ καὶ Ἀῖα Σοφία, κλαίει καὶ ὁ Θεολόγον.*
- 20 *“Ολοι κι ἂν παρ’γορεύκουνται, ὅλοι κι ἂν γαλενίζνε,  
’ς σ’ αἶ Γιάννεν τὸν Θεόλογον γαλένιον ’κ’ ἐπέμ’νεν.  
Διάκος ἀτ’ ’παῖρεν τὸ σπαθίν, τ’ ἔλληνικὸν κοντάριν,  
τοὺς Τούρκους κρούει ’ς σὸ σπαθίν, τοὺς Τούρκους ’ς σὸ κοντάριν.  
Τριακόσους Τούρκους ἔκοψεν, δεκατρίους πασᾶδες·*
- 25 *τσακῶθεν τὸ σπαθίτζιν ἀτ’, τσακῶθεν τὸ κοντιάρι ἀτ’  
κι ὄντας τερῆ, ’λομόναχος ἀπέσ’ ’ς σοὶ Τούρκους ἀπέμεινε.  
Πιάνουν ἄτον τρεῖοι λεβέντ’ καὶ τέσσερα παῶδες  
καὶ φέρ’ν ἄτονε ’ς σὸν Παῶαν καὶ ’ς σὸν Τουρκοπολίτην.*
- *«Λιάκε, σὺ ἂν ἐπίανες με, ἐμὲν ντό θενὰ ’ποῖνες ;*
- 30 *θ’ ἐβάλνες με ’ς σὴν φυλακὴν, ’ς σὸ χλοερὸν τουδέκιν ;  
τώρα ἐγὼ ἐπίασα σε, καὶ ντό νὰ φτάγω ’σέναν ;  
θὰ βάλω σε ’ς σὴ φυλακὴν, ’ς σὸ χλοερὸν τουδέκιν.*
- *Παρακαλῶ σε, νὲ πασᾶ καὶ νὲ Τουρκοπολίτα,  
ἐγὼ ’χω χίλια φούλιρα, χίλια ἑκατοντάρια·*
- 35 *ἔπαρ’ τὰ χίλια φούλιρα, τὰ χίλι’ ἑκατοντάρια  
καὶ ’μέν’ ζωὴν γιὰ χάρισον κἂν πέντε ἐξ ἡμέρες».*
- ’Κὶ παίρ’ τὰ χίλια φούλιρα, ’κὶ παίρ’ τ’ ἑκατοντάρια,  
οὐδὲ ζωὴν χαρίζει ἄτον κἂν πέντε ἐξ ἡμέρες.*
- 40 *«Λιάκε μ’, Τοῦρκος θὰ γίνεσαι καὶ σέν’ ζωὴν χαρίζω ...*

Στ. 20. *ὅλοι κι ἂν γαλενίζνε* (Ἰω. γράφει : *ὅλοι καὶ γ.*)=ὅλοι καὶ ἂν καταπραῦνονται. Στ. 21. *’ς τὸν αἶ Γιάννην τὸν Θεολόγον γαλήνην δὲν ἀπέμεινε.* Στ. 22. Ὁ διάκος του, δηλ. τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ὁ διάκος. Στ. 25. ἐθραύσθη τὸ σπαθάκι του, ἐθραύσθη τὸ κοντάρι του. Στ. 26. ἀπέμεινε ὀλομόναχος μέσα στους Τούρκους. Στ. 29. Διάκε, σὺ ἂν μ’ ἐπίανες, τί θὰ μ’ ἔκαμνες ; Πρβλ. *Εἶρ. Παπαδάκη*, Λόγια τοῦ Στειακοῦ λαοῦ (Ἀθῆναι 1938) σ. 2. στ. 5 : *Διάκο μ’ ἀνὲ μ’ ἐπίανες, πῶς ἤθελα μὲ κάμεις ;* Στ. 31. Τώρα ἐγὼ σὲ ἐπίασα καὶ τί νὰ σὲ κάμω ; Στ. 34. *φούλιρα* = φλουριά. Στ. 35-36. Πᾶρε τὰ χίλια φλουριά, τὰ χίλια ἑκατοντάρια καὶ χάρισέ μου μόνον πέντε - ἐξ ἡμερῶν ζωὴν. Πρβλ. Passow ἀρ. 234 στ. 33-34 : *“Αν θέλετε χίλια φλωριά καὶ χίλιους μαχμουτιέδες, μόνον ἐφτὰ μερῶν ζωὴ θέλω νὰ μοῦ χαρίστε.* Στ. 37. Δὲν παίρ-

—<sup>3</sup> *Οπίσ', όπίσ', μαῦρε παδᾶ, μαῦρε Τουρκοπολίτα  
 ἔγώ διάκος π' ἔγένομην, διάκος θὲ ν' ἀποθάνω».  
 Ἐτὸς ἀτόναν ἔκοψεν, τὸν μέγαν σερασκέρην».*

νει τὰ χίλια φλωριά, δὲν παίρνει τὰ ἑκατοντάρια. Στ. 42. *Αὐτὸς αὐτὸν ἔκοψεν, τὸν μέγαν σερασκέρην, τ. ἔ. στρατηγὸν λέγει τὸν διάκονον!*

Δὲν εἶναι, νομίζω, δύσκολον νὰ εἰκασώμεν ποία ἐκ τῶν δύο μορφῶν τῆς κατακλειδῶς τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι ἡ ἀρχική. Εἰς τὴν παρὰ Σ. Ἰωαννίδη παραλλαγὴν ἔχομεν τὴν δημιουργίαν μύθου πλασθέντος πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅπως προσαρμοσθῆ αὐτούσιον τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἀθανασίου Διάκου πρὸς τὸν τραπεζούντιον θρήνον καὶ ἡ προσαρμογὴ εἶναι ὅλως ἐξωτερική. Τοῦναντίον εἰς τὴν παρὰ Π. Τριανταφυλλίδη καὶ Ἰω. Βαλαβίνη παραλλαγὴν ὡς βάσις ὑπόκειται αὐτὸ τὸ πραγματικὸν γεγονός, ὃ ἀγών, τὸν ὁποῖον ἠγωνίσθη μέχρι θανάτου αὐτὸς οὗτος ὁ Ἕλλην βασιλεύς. Τοῦ βασιλέως λοιπὸν τὸν θάνατον θέλων νὰ ὑμνήσῃ ὁ πόντιος διασκευαστὴς εἰσήγαγεν ἐπὶ τῆς σκηῆς τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον καὶ μόνον τυπικὰ στοιχεῖα ἔλαβεν ἐξ ἄλλων τραγουδιῶν, πιθανῶς καὶ ἐκ τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Ἀθαν. Διάκου, εἰς ποιητικὴν παράστασιν τοῦ ἀγῶνος καὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἥρωος βασιλέως. Ἡ λιτότης ὅμως αὐτῆ τῆς συνθέσεως δὲν ἤρρεσε, φαίνεται, εἰς ἄλλον διορθωτὴν ὃ ὁποῖος ἐμυθοποίησε τὴν ὑπόθεσιν, διὰ νὰ προσαρτήσῃ τὸν ἄθλον τοῦ ἥρωος τῆς Ἀλαμάνας εἰς τὸ τραπεζουντιακὸν ἕσμα<sup>1)</sup>.

Καὶ ὑπὸ τὴν μᾶλλον ὅμως ἐπιτυχῆ τῆς μορφῆν ἡ γενομένη εἰς τὸ ἕσμα προσθήκη ἐπέφερεν εἰς αὐτὸ οὐσιώδη ἀλλοίωσιν, διότι τὸ ἐστέρησεν ἑνὸς τῶν μᾶλλον χαρακτηριστικῶν στοιχείων τοῦ τε πανελληνίου καὶ τοῦ τραπεζουντιακοῦ θρήνου ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Πόλεως: τῆς πίστεως εἰς τὰ πεπρωμένα τοῦ Ἔθνους. Ὁ ὠραῖος στίχος τοῦ γνησίου τραπεζουντιακοῦ θρήνου: *Ἡ Ρωμανία κὶ ἂν ἔπερασεν, ἀνθεὶ καὶ φέρει κὶ ἄλλο* ἐθυσιάσθη εἰς τὴν καινοτόμον τάσιν τοῦ διασκευαστοῦ<sup>2)</sup>.

<sup>1)</sup> Ὅτι καὶ αὐτοτελῶς τὸ ἕσμα τοῦ Ἀθ. Διάκου, μὲ ρητὴν μάλιστα ἐν αὐτῷ μνεῖαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Νικηταροῦ, ἀπαντᾷ ἐν Πόντῳ φαίνεται ἐκ τῆς ἐκ Χαλδίας συλλογῆς τοῦ Γ. Κανδηλάπτου (Ἀρχεῖον Πόντου 13 (1948) σελ. 65 ἀριθ. 4).

<sup>2)</sup> Ὁ τελικὸς στίχος τοῦ τραπεζουντιακοῦ θρήνου ἔχει ἀντικατασταθῆ διὰ τῶν ἀναλόγων ἐκφράσεων τοῦ πανελληνίου ἕσματος εἰς ἐτέραν παραλλαγὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως προτάσσονται καὶ στίχοι ἀπὸ τὰ Κάλανδα τοῦ ἀγίου Βασιλείου, καθ' ὅσον τὸ ἕσμα τῆς ἀλώσεως «ἐδιδάσκετο ἐκεῖ καὶ ὡς σχολικὸν ποίημα καὶ μάθημα καὶ οἱ Ἑλληνοπαῖδες τοῦ Πόντου ἔψαλλαν αὐτὸ καὶ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους εἰς τὰς οἰκίας τῶν πλουσίων». Τόσον σεβαστὴν διέτηρησαν ὅλαι αἱ γενεαὶ τῶν Ποντίων τὴν μνήμην τοῦ Κωνσταντῖνου Παλαιολόγου. Οἱ τελικοὶ στίχοι τῆς παραλλαγῆς ταύτης ἀπὸ τοῦ στ. 21 ἔχουν ὡς ἐξῆς:

Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὄλη του προσπάθεια πρέπει νὰ κριθῆ ὡς ἀποτυχοῦσα, ἡ δὲ μορφή τοῦ ἔσματος, ἡ συμφύρουσα τὸν πανελλήνιον πρὸς τὸν τραπεζουντιακὸν τύπον, ὡς νοθεύουσα τὴν γνησίαν παράδοσιν αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ τύχη περαιτέρω διαδόσεως παρὰ τῷ φιλοπάτριδι λαῷ τοῦ Πόντου.

7.12.1955

25

*Μοιρολογοῦν τὰ ἐγκλησιᾶς, κλαίουν τὰ μοναστήρῳ,  
μοιρολογᾷ κι Ἁγιά Σοφιά, τὸ μέγα μοναστήρι.*

*Κι ὁ Μιχαὴλ ἀρχάγγελον ἀτὲν παρηγορεῖ*

*•Μὴ κλαίς, μὴ, Δέσποινα, εἰς, καὶ μὴ πολυδακρῦζης,*

*κινῶνε χρόνῳ καὶ καιροῦς ἴδικό σου θεὸ νὰ εἶναι,*

*νὰ ψάλλουν καὶ νὰ λειτουργοῦν κ' ἐσὲν νὰ εορτάζ'νε*

*μ' ἐξήντα τρία σήμαντρα καὶ δεκοχτὼ καμπάνας,*

*πενήντα τρία ἀρχιερεῖς, παπάδες τετρακόδῳ*

*νὰ ψάλλουν τ' ἅγιος ὁ Θεός, καὶ τὴν τιμωτέραν.*

30

*Ἐοῦθεν ἐξ οὐρανοῦ φωνῆν καὶ ἐξ ἀρχαγγέλου στίμαν*

*νὰ δώσουν λόγον, σύνθηκεν, νὰ ἔρχων παῖρ' ν τὴν Πόλιν.*

*Θέλουν οἱ Τοῦρκ' Ἀγαρενοί, θέλουν νὰ παῖρ'ν τὴν Πόλιν.*

*Τὴν Πόλιν ὄντας ἔχιζεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνον κτλ.*

(Γ. Κανδηλάπτου, Σύμμεικτα Λαογραφικὰ Χαλδίας,  
Ἄρχεῖον Πόντου 13(1948) 61-63).